

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון רמ"ד, תשפ"ד

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

מחילת חלק מהחוב בתמורה לתשלום מייד

ולא רק אז ושם. נדמה היה, כי אירעה תקלה בגלגל בדיוק בזמן שלי, נמצא מתחתיו, עלוב וחנוק.

בשטיבל, אכן, התנהל דיון קדחתני ותוסס. זרחיה, אחד מן המתפללים, גלגל את רצועות התפילין בשתיקה. הוא היה היחיד שידע תמיד, שלי נוטל הלוואות מכל הבא ליד ומכל מכר מזדמן, ובלבד שיהיה דיסקרטי ושומר סוד. זרחיה שהינו איש צנוע ושקט, וגם בעל בעמיו, היה כתובת מצוינת עבורו. וכך במשך השנים, לווה לוי מזרחיה סכום כולל של מאתיים ושמונים אלף שקלים. כעת, הבין זרחיה, עליו ללחוץ על לוי להשיב לו את הכסף הראשוני ששיג. ואם לאו, מי יודע מתי הוא יראה את הכסף שלו בחזרה, אם בכלל.

קם זרחיה ועלה לביתו של לוי. הלה, אפור פנים, לא איבד גם עתה את חושי המחודדים. בנסיון לפתור חלק ממרבץ החובות האדיר, הציע לוי לזרחיה כדלהלן: הוא יתאמץ ויגייס בעבורו בדרך-לא-דרך מאה אלף שקלים במייד, אך זאת בתנאי שזרחיה ימחל ויוותר לו על יתרת החוב, סך עצום של מאה ושמונים אלף שקלים.

זרחיה נתקף בהלם לזמן מה, לשמע ההצעה הנועזת והמקוממת. אך בעודו לוגם מעט מים שהגיש לפניו לוי, הוא הבין היטב שעדיף מאה אלף ביד מלא כלום. חובותיו של לוי, לפי הערכות מקלות, הסתכמו בכשלושים מליון שקלים. מוטב יקבל חלק ממעותו, ולא יאבד את כולו. הוא ניסה להתמקח מעט ולהעלות את הסכום המוצע, אולם לוי הקשיח עמדות והתעקש שאין לו אפשרות להשיג ולו שקל אחד יותר מהסכום האמור, וגם זה במאמצים מרובים ורק משום חוסר הנעימות שיש לו מחברו למנין. בלית ברירה גמר זרחיה בדעתו להסכים לעסקה, ולוי נשם לרווחה מועטת, על שעלה בידו להסיר מעט מהעול המעיק שעל צווארו.

הפגישה שנקבעה לו במשרד נוצץ שמתפרס לו אי שם במרומי הקומה השלושים ושמונה של אחד ממגדלי המסחר שבמרכז העיר, לדון בפרטי העסקה המבטיחה והקורצת.

וכך, יום יום נהג לוי לתזז בין בנקים, קרנות מימון וסתם בעלי יכולת שידע ללחוץ אותם אל הקיר ולהוציא מהם הלוואה מכובדת, לבין משרדי מכירות, ועדות עירייה ומקצועני פרסום.

לנפילה הכואבת ארך זמן רב לחדור להכרתו של לוי. הוא כל כך האמין בעצמו ובטח בחוש המסחרי שלו, שהוא לא חלם שיתכן ויטעה בהערכתו כלפי עסקה כלשהיא והרווחים שתניב. פתאום הוא מצא את עצמו במצב עגום וללא אופק חיובי. כמה מעסקאות הנדל"ן שביצע, בהם בנה על זינוק חד במחירים או תוספות בניה משמעותיות, נתקעו ללא מוצא, בעוד מנגד, סכומי עתק שהושקעו בעסק קולינרי במרכז העיר, לא פעלו את התוצאה הרצויה והעסק הידרדר מחודש לחודש. והגרוע מכל, לראשונה הוא נפל עם קבוצת נוכלים שעשו רושם אמין ביותר, והצליחה לבלבל אותו עם תיאורים צבעוניים והבטחות פומפוזיות. בטיפשותו איבד את שיקול דעתו והפקיד בידיהם סכומים שלא היו לו, כי אם גויסו ממקורות מגוונים.

תדמיתו של לוי כאיש עסקים מצליח עם עתיד מזהיר צנחה בבת אחת אל מערבולת של חובות אדירים. הוא חש על בשרו היטב את מאמר הפסוק 'עבד לווה לאיש מלווה', ובמקרה שלנו, עבד 'לוי' לאיש מלווה. למלווים ונושים רבים. עתידו, ולא רק הכלכלי, התרסק לנגד עיניו. הוא התבייש להראות את פרצופו במנין השחרית הקבוע של השטיבלאך, והתייסר במחשבות על פטפוטי הרחמנות וצקצוקי הלשון שמן הסתם מתרחשים מדי בוקר אחר התפילה,

הסיפור שלפנינו אפשר ללמוד לקח רב מכמה זוויות וכיווני מחשבה, אולם אנו נעסוק בפרט ההלכתי הנוגע למעשה.

ללוי מרצבך היו חלומות גדולים כמו להרבה אנשים. נכון גם לומר שהן הוא והן חבריו המתפללים עמו באופן קבוע במנין בשטיבלאך, עסוקים עד למעלה מראשיהם בתוכניות של רכישת שטחים ובהרמת בניינים, בהשקת בתי עסק ובגלגול מיליונים. רק שבניגוד אליהם, שמצליחים להקים את כל המפעלים הללו בכמה דקות של קיפול הטלית-תפילין וטעימה מה'תיקון' היומי, הוא, לוי, ממחר מדי יום אחר התפילה בנסיון להתניע מהלכים אמיתיים שיקדמו אותו לעבר המטרות המיוחלות, שלא ימשיכו רק לרחף על שולחן ה'לחים' המאולתר של השטיבל, ויוותרו מיותמים מבלי להוביל לאיזו תכלית הגיונית.

כמות המיזמים והעסקאות שלוי נכנס אליהם בקצב מסחרר ונטול היסוסים, הרימו אי אלו גבות בקרב מתפללי המנין הותיק בו התפלל לוי שחרית דבר יום ביומו. הסכומים שנצרך לוי להניח בשלל הפרויקטים השונים, לא היו ברי השגה ליהודי מן השורה, ובאופן ספונטני עלה הנושא על שולחן הדיונים של המנין, יחד עם שאר עניינים כבדי משקל. בעלי השמועה שבין המתפללים התווכחו בלי סוף האם לוי קיבל ירושה עלומה, גייס כספים ממשקיעים תמימים, או שבכלל הוא אינו עושה כלום וכל הענין אינו אלא בועה גדולה ומנופחת, שנועדה לצורכי יח"ץ ושיווק.

בעוד הויכוח הסוער מתנהל בהיכל השטיבלאך לצד מקבץ מיני מאפים ובקבוקון של יין שרף, לוי כבר היה בדרכו לבנק, שם הוא עתיד לחתום על הררי מסמכים ולקבל עוד הלוואה שמנה שתבטיח את קיום העסקה הקרובה שעל הפרק. משם, המשיך אל

ההפתעה הגדולה שהדהימה את כל מי שהכיר את הסיפור העצוב, התרחשה כעבור שלוש שנים, קשות מנשוא עבור לוי מרצבך. הגלגל שהיה נראה כי התחורר ונעצר על לוי בעודו מתחתיו, כמו התמלא אור מחודש והתהפך עליו לטובה. הנוכלים שעקצוהו, נתפסו בתחקיר מורכב של המשטרה וצוותות מיוחדים, והואשמו בהונאת ענק. הכסף הגנוב הוחזר לבעליו, ולוי החל להתאושש מעט. לא עבר זמן מועט, ושוב זכה לוי במתנת שמים: שטח גדול שרכש בעבר ועמד תקוע שנים, הופשר לבניה בשעה טובה. לוי היה מאושר ופיו לא פסק מלהודות לה' על חסדיו המרובים.

זרחיה אף הוא שמע את החדשות המסעירות שנידונו עד לאחת באסיפת החברים לאחר התפילה, והוא מיהר ליצור קשר עם לוי ולברכו על מזלו הטוב. 'עכשיו גם יכול הנך לשלם לי את יתרת החוב על סך מאה ושמונים אלף שקלים', הוסיף זרחיה דבר שהיה נראה לו כמובן מאליו. גם ללוי היה הדבר ברור, רק להיפך. החוב כבר נמחל בפה מלא באותם ימים דחוקים, ובעד המחילה הוא שילם לו יותר משליש החוב. היות וזה ברור לו כך וזה ברור לו כך, הסכימו ששניהם יחד יבררו להם לדין תורה, וכאשר יורו להם כן יעשו.

עיקרי הנושא בהלכה

א. האם יש ייאוש בחוב

בראשית הדברים נברר האם יש מושג של 'ייאוש' בחוב. חוב שהיה נראה לבעליו כדבר אבוד שלא ניתן לגבותו, האם יש בו מציאות של ייאוש.

ב'מכתלי בית הדין' (חלק ב סימן ז) הבאנו את שיטות הפוסקים בנושא. בשולחן ערוך (סימן צח סעיף א) מובא שגם במקרה שהמלווה השתהה במשך כמה שנים ממועד הפירעון ולא תבע את כספו, ואפילו שמענו ממנו שהתייאש מהחוב והתבטא במפורש בלשון של יאוש כמו 'זי לי לחסרון כיס', אין לכך משמעות, לפי שלא שייך ייאוש בהלוואה.

מאיידך, המהרי"ק (שורש ג) שנשאל אודות מושל מקומו שלוה מהקהילה היהודית חמשת אלפים רובל ולפי הסיכום היה אמור לנכות להם את הסכום מכספי המיסים העתידיים שתכננו לשלם לו. זמן מה לפני מועד תשלום המיסים, גזר המושל גזירה שכל נכסי היהודים יוחרמו וייכנסו לקופתו, היהודים עמדו לתפילה ושתדלנות והצליחו להפר את רוע הגזירה ולהחזיר את יחסי המושל עם הקהילה לתקנם. לפי ההסכם החדש החזירו את הסדר המסים הישן למקומו, תוך שסכום ההלוואה שהיה צריך להיות מנוכה מחוב המסים 'נשכח' על ידי המושל. היהודים שזכרו את החוב היטב, פחדו לפצות את פיהם, ולא אמרו דבר.

כעבור חצי שנה, נהרג המושל בתאונה, והדוכסית שירשה אותו הסכימה בעצת מועצת השרים לנכות ליהודים מסך כל חובות המיסים העתידיים את סכום הכסף שהללו למושל המת. כאן התפתח ויכוח אצל היהודים, בין היהודים שמימנו את ההלוואה המקורית למושל, היו גם כאלו שהיו בשעתו עתירי הון ונטלו בשל כך חלק יחסי גבוה של ההלוואה על עצמם, ובינתיים ירדו מנכסיהם, וכעת טענו: במיסים העתידיים, איננו אמורים ליטול חלק כה גדול, ולכן על הקהילה להחזיר לנו את הפער שבין מה ששילמנו לבין מה שאנו אמורים לשלם, אם בסופו של דבר משתמשים בכספים שלנו כדי לשלם את המסים החדשים ולא את הישנים.

כנגדם טענו אנשי מנגנון הקהילה, כי אחרי הודעת המושל המת שלא ינכה את כספי ההלוואה כלל מהמיסים, היה כל הכסף אבוד. העובדה שהקדוש ברוך הוא נתן בלב הדוכסית ויועציה להתייחס יפה

אל היהודים ולנכות להם מכספי המיסים את הסכום שהמושל "הפקיע" מהם, היא מתנה משמים וזכייה מן ההפקר, אך למעשה אין קשר אמיתי בין הכסף שנתנו אותם יהודים יקרים והלך לאבדון, לבין המתנה החדשה שקיבלה הקהילה היהודית בעקבות מותו של המושל ועלייתה של הדוכסית לשלטון.

המהרי"ק שהאריך בצדדי השאלה, מעלה שם כדבר פשוט שברגע

שהיה ברור לכל שהמושל לא מתכוון להחזיר את ההלוואה, ועברו שני מועדי פרעון מיסים שבהם המשיך המושל לגבות את המיסים תוך שהוא מתעלם מקיומו של החוב, התייאשו היהודים מלקבל את כספם. ולמרות שהם עומדים וטוענים שלא התייאשו מעולם ורק שמו את יבם ומבטחם בהשם יתברך שיהפוך את לב המושל עליהם לטוב, אין בדברים אלו ממש, והבחינה צריכה להיות ריאלית אם היה אכן מקום לתקווה שהמושל יחזור בו, והאמת היא שלא היה כל סיכוי שזה יקרה. להתפלל לנס ראוי תמיד, אבל כאשר הנס קורה הרי זו מתנה משמים ולא המשך הגיוני כלכלי של המציאות הממונית הקודמת.

המהרי"ק מוסיף ומביא בשם תשובת רבינו בנימין שסבור שאפילו התייאש המלווה ואמר 'זוי לחסרון כיס' אין בכך כלום ואין זה ייאוש לגבי חוב, וכותב כי אין להקיש מכך למקרה של המושל בו אכן התייאשו המלווים היהודיים והתייאש הוא מוחלט. את ההבדל בין הדברים, מסביר מהרי"ק שאין ספק שהסיבה שאין ייאוש מועיל בחוב, נעוץ בעובדה שמן הסתם אין כוונה אמיתית

להתייאש מהחוב, שהרי אין שום סכרא לומר שלחוב יש מעמד וערך גבוה יותר מלכלל דיני הממונות שמועיל בהם ייאוש, וממילא ברור שהסיבה קשורה לכך שאנחנו מבינים שאין כאן ייאוש.

נכון שמצינו בגמרא (בבא מציעא כד.) לגבי אבדה ששטפה נהר והתייאשו הבעלים ממנה, שאפילו עומד וצווח שלא התייאש אין בכך כלום, כפי שמסופר שם על רבא שהתלווה לרב נחמן בשוק, ושאל אותו מה דין המוצא מציאה כאן, והשיב לו רב נחמן 'הרי אלו שלו', המשיך רבא ושאל מה יהא הדין אם יבוא ישראל ויתן סימן ויאמר שלא התייאש, אמר לו רב נחמן 'נעשה כצווח על ביתו שנפל ועל ספינתו שטבעה בים'. הרי שיש מצבים שאפילו צווח שלא התייאש, אין ממש בדבריו. ואם כן, במה שונה חוב שלא תבע כמה שנים ונראה שהתייאש ממנו. מסביר על כך מהרי"ק, שבדרך כלל בסתם

התומים (סימן סה ס"ק יג) הסכים עם דברי המהרי"ק והרמ"א. אבל בנתיבות המשפט (סימן קסג סק"א) הסכים ייאוש בחוב. החכם צבי לא מועיל (טה"ז שם) אף משיג על הרמ"א שלא היה לו לפסוק כמהרי"ק, אך הנתיבות שמסכים להלכה כהחכם צבי, סובר שבמקרה של המהרי"ק כן מועיל ייאוש ונכון מה שפסק הרמ"א כמותו

הלוואה אפילו אם כבר חלפו שנים ולא תבע, המלווה לא באמת מתכוון להתייאש, וזאת מאחר והסיכונים של אי פרעון וסוגי הדחיות ב'לך ושוב' היו ידועים לו מראש והוא נעריך לכך כבר בשעת מתן ההלוואה. לפיכך כל אלו אין בהם כדי להוכיח שאכן התייאש מן החוב. לעומת זאת, במקרה המדובר עם המושל, שם מדובר במצב מייאש יותר מאשר באבדה, לכן ברור שהדין לא יהיה דומה לכל הלוואה אלא לייאוש של אבדה ששטפה נהר, שבה יתייאוש ברור ברמה כזו, שגם אם עומדים היהודים העשירים לשעבר ומכריזים שלא התייאשו, לא מייחסים חשיבות לתקווה הלא-ריאלית שהציגו, ומניחים שברמה הממונית ודאי התייאשו.

המהרי"ק שהתייחס לפסקו של רבינו בנימין, מציין בדבריו שבכל מקום שיכולים להשוות דעת הפוסקים ולעשות שלום בפמליא של מעלה אין לנו לעשות מחלוקת ביניהם, ולפיכך גם בנידון המדובר, רבינו בנימין כתב את דבריו דוקא בסתם חוב שאין מקום לייאוש גמור. אלא שגם יהיו מבני הקהילה שירצו לטעון על פי דבריו שלא היה

כאן ייאוש, עדיין עומדת וניצבת מולם שיטתו של רבי משה מקוצי בעל הסמ"ג שכתב שמועיל ייאוש בחוב, ומאחר ובני הקהילה מוחזקים, ואפילו אם לא היו מוחזקים הרי דין הקהילות נגד היחיד או יחידים להיות מוחזקים, ולא ניתן להוציא מהם.

כמסקנת המהרי"ק לגבי ייאוש בחוב פסק הרמ"א (סימן קסג סעיף ג), ובקצות החושן (סק"א) הוכיח כדבריו מכמה מקומות שבהם מבואר בצורה ברורה שיש ייאוש גם על חוב, ועל כרחק הכל תלוי במצב שבו מדובר והאם הוא אכן מייאש במידה כזו שהבעלים מתייאשים ובוזה מאבדים הם את בעלותם על הממון ואת זכות התביעה שלהם על החוב.

מנגד, מצינו את שיטת החכם צבי (ש"ת סימן קמד) שייאוש לא מועיל בחוב כלל. לפני רבינו ה'חכם צבי' הובאה שאלה דומה מאד לשאלה שנשאל המהרי"ק. גם סיפור זה עסק

מקיזוז המס בהתאם לשיעור הכספים שניתנו במועד ההלוואה.

התומים (סימן סה ס"ק יג) הסכים עם דברי המהרי"ק והרמ"א. אבל בנתיבות המשפט (סימן קסג סק"א) הסכים עם החכם צבי כי לעולם לא מועיל ייאוש בחוב. החכם צבי (בהגהות על הט"ז שם) אף משיג על הרמ"א שלא היה לו לפסוק כמהרי"ק, אך הנתיבות שמוסכים להלכה כהחכם צבי, סובר שבמקרה של המהרי"ק כן מועיל ייאוש ונכון מה שפסק הרמ"א כמותו.

הנתיבות מבאר שבכל חוב, אפילו אם נותן ההלוואה מתייאש מהכסף, מכל מקום אין לו כוונה להתייאש משיעבוד הגוף שיש לו על הלווה, כי בחוב כלול גם שעבוד הגוף שאינו הולך לאיבוד. ועוד ששעבוד הגוף דומה לקרקע שלא מועיל בה ייאוש. ואולם בסיפור שדן בו המהרי"ק, המושל יכול להשתחרר משיעבוד הגוף שיש

עליו, מאחר ויש בידו מן הדין לגזור עליהם מיסים חדשים כי דינא דמלכותא דינא, ולכן יכול לגזור עליהם שחוב זה יהיה עליהם מס וכך לפטור את עצמו.

אמנם החכם צבי ביאר טעם אחר מדוע לא מועיל ייאוש למחוק את החוב, כי השעבוד הגוף הוא מצווה לפרוע, ואפילו באבידה אם כבר נתחייב במצווה להשיבה שוב לא מועיל בה ייאוש, וכן הוא בחוב מאחר וחל מצווה לשלם שוב לא מועיל הייאוש.

גם לפי שיטת הסוברים שיש מושג של ייאוש בחוב כאשר ברור מעל לכל ספק שאכן יש ייאוש, בסיפור שלפנינו נראה כי זרחיה כלל לא התייאש מהחוב. לכן לדברי הכל מצד ייאוש אין מקום לפטור את לוי מכל החוב.

ב. פשרה שנעשתה באונס

אם אמנם מצד ייאוש, התברר שאין לוי פטור מכל החוב, עדיין יש לנו לדון ממה שזרחיה הסכים להתפשר עם לוי ולוותר לו להדיא על חלק מהחוב מדין פשרה. האם יש כאן מחילה על שאר

החוב, ואולי אפילו דין מכירה שמכר חלק מהחוב בתמורה לכך שיקבל את החלק השני, או שאין כל שינוי בהגדרת החוב.

במסכת בבא בתרא (מח.א) אמרינן: 'הלכתא תליוהו וזבין זביניה זביני'. כלומר, אם אנוס אדם למכור, המכירה קיימת ואין הוא יכול לטעון שהיה אנוס ולא רצה למכור, והטעם בזה משום שאנו אומרים 'אגב אונסיה גמר ומקני', מחמת שהוא אנוס הוא גומר בלבו להקנות. כל זה הוא לגבי מכירה שסוף כל סוף הוא מקבל תמורה למכירה וגם ניצל מן האונס, אך במתנה שאינו מקבל ממון, אף שנאנס, לא גמר ומקנה. וכך נפסק להלכה (סימן רה סעיף א-ב) מי שאנסוהו עד שמכר ולקח דמי המקח, אפילו אם תלוהו עד שמכר, ממכרו ממכר, בין במטלטלים ובין בקרקע, שמפני אונסו גמר והקנה. אך במתנה אין אומרים כן.

ברמב"ם (מכירה פרק י הלכה ג) ובשולחן ערוך (שם סעיף ג) הובא עוד: פשרה, דינה כמכר. ומחילה, דינה כמתנה. הבית יוסף (שם, ובסמ"ע סק"ט) מבאר מדוע פשרה דומה למכר, משום שהיא באה על ידי שהתובע טוען על ממון או חוב מסוים והנתבע מכחיש, והם מסכימים כל אחד לוותר על חלק מהטענות ולהתפשר באמצע מתוך חשש שלא יצא זכאי בדין ויפסיד הכל, והרי זה כעין מכירה שזה נותן לו המקח וזה נותן לו הדמים בעד המקח.

הרשב"א (חלק ג סימן קב) נשאל על מעשה שהיה, ראובן הפחיד את שמעון בעדים שאם לא יתן לו כסף הוא ילשין אותו למלך, ובא אחד שהצליח לעשות ביניהם פשרה בקנין וביטול מודעה. כעבור זמן, שמעון הגיע ותבע את ראובן שיחזיר לו את הכסף שלקח ממנו שלא כדין תוך הפחדה ואיומים, וראובן טען שהרי מחל לו על כך בקנין וביטול כל מודעה. השיב הרשב"א שהדין עם שמעון, שהרי היה אנוס ופחד מראובן שהתכוון להלשינו. הרי זה כ'תליוהו ויהיב' שהדבר בטל.

דינו של הרשב"א שעוסק בפשרה לכאורה מנוגד למה שכתב בשולחן ערוך שפשרה דינה כמכר. ואם כן יש לתמוה כיצד השולחן ערוך עצמו הביא להלכה (סימן יב סעיף יא) את דינו של הרשב"א שיכול לחזור בו מהפשרה כיון שהייתה דרך אונס והפחדה.

המשך הדין והיוצא להלכה נביא בע"ה ובס"ד בשבוע הבא

